

DUNJA GLOGOVIĆ

Savska cesta 3
HR – 10000 Zagreb
dunja1.glogovic@public.carnet.hr

NEKOLIKO PRETPOVIJESNIH METALNIH NALAZA S VISA

UDK 903 "636/637" (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Posvećeno uspomeni Katicice Simoni

Članak obrađuje spiralnoočalasti privjesak s cilindričnim navojem u sredini iz kasnog brončanog doba s Visa, zatim nekoliko kasnobrončanodobnih / ranoželjeznodobnih fibula. Fibula s dva gumba na luku potječe iz zbirke obitelji Dojmi iz Visa, a fibula s dvije petlje je nađena na lokalitetu Kopačina gdje je prema navodima iz starije arheološke literature bilo pretpovijesno groblje. Fibula tipa Baška iz Visa komparirana je s fibulom istoga tipa s Brača. Ulomak laticastog diska nađen u Kopačini na Visu smješten je u kontekst nakita kulture Glasinac – Mati koji nosi ukras laticastih protuberanci. Taj nalaz na Visu, kao i dvopetljasta fibula dokazuje njegove izravne veze s centralnobalkanskim područjem u kasnom brončanom te ranom željeznom dobu.

Ključne riječi: Vis, Kopačina, dvopetljasta fibula, fibula tipa Baška, laticasti nakit kulture Glasinac – Mati.

Key words: Vis, Kopačina, two-looped fibula, Baška type fibula, petal-shaped jewellery of the Glasinac – Mati culture.

Hrvatsko je arheološko društvo priredilo simpozij u Visu (o. Vis) o arheološkim istraživanjima na srednjem Jadranu u listopadu 2009. g. Bila je to prilika da se prisjetimo nekoliko starijih, važnih pretpovijesnih nalaza s Visa koji su sredinom osamdestih godina prošlog stoljeća objavljeni u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, a iz fundusa su pretpovijesnog odjela splitskog Arheološkog muzeja (PROTIĆ 1985: 37). Nekako istovremeno s objavom članka u *VAHD* bila je 1986. godine postavljena izložba o Issi u Ljubljani. U katalogu te izložbe publicirano je, osim metala, također nekoliko fragmenata brončanodobne keramike s Visa (KIRIGIN 1986: 19) uz koju su zabilježeni lokaliteti sv. Duh iznad Komiže, jama zapadno od Komiže i otok Svetac.

Kako o tim nalazima, nimalo nevažnim, nije bilo govora na simpoziju prije dvije godine (2009.), a neki su izloženi u postavu arheologije u Gospinoj Batariji u Visu, prilika koju sam na početku spomenula, bila je propuštena.¹

¹ Cf. Arheološka istraivanja na srednjem Jadranu. Znanstveni skup. Vis, 13.–16. listopada 2009. *IzdHAD*, 26, 2010.

U spomen na dragu kolegicu i prijateljicu Katu Simoni, ispravila bih taj propust i iz zaborava izvukla nekoliko važnih dalmatinskih pretpovijesnih nalaza s otoka Visa.

Krenemo li kronološkim redom od starijega prema mlađem, s Visa imamo brončani spiralno-očalasti privjesak s osmostrukim cilindričnim navojem između spirala (dulj. 158 mm) iz nepoznatoga nalazišta (PROTIĆ 1985: 38, 40, Sl. 1 b) ili iz Komiže (KIRIGIN 1986: 19). Ova forma nakitna dolazi u nekoliko varijanti – s većim ili manjim promjerom cilindričnoga spiralnog navoja i različitim omjerima u veličini spiralnih diskova u odnosu na međučlanak (Cf. MAROVIĆ 1970: 14sq, Sl. 5, 4; Sl.6, 1, 2, 4, 5: Solin; MAROVIĆ 1999: 28, 35, Sl. 6, a-e: Jama u Podumcima). Šime Batović je objavio mnogo ovakvih privjesaka s liburnskog područja, klasificirao ih je u nekoliko tipova, a viški privjesak ide u tip s opisnim nazivom *spiralnonaočarastih privjesaka s cjevastom sredinom* (BATOVIĆ 1960: 42, 58, 61–64, Karta 2. 4).

Nema kronologije brončanog doba srednjojadranskog prostora kao i zapadnog Balkana u kojoj ovaj oblik ne bi bio označen kao tipična forma nakita srednjeg i kasnog brončanog doba (ČOVIĆ 1970: 80sq, 93–95, Sl. 7–10; DRECHSLER-BIŽIĆ 1983: 263, 385, T. 39, 11. T. 40, T. 53, 7,8; 13; BATOVIĆ 1983: 312, 340, 360, Sl. 20, 19, 20; Sl. 21, 15, 17, 18; Sl. 24, 1,2; ČOVIĆ 1983: 424, Sl.28, 7, Sl. 29, 4).

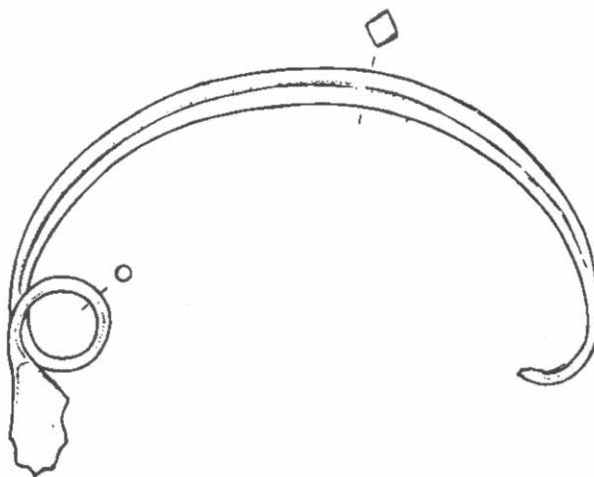
Približnu i neobaveznu listu nalazišta spiralnoočalastih privjesaka s cjevastim navojem u Dalmaciji i Bosni / Hercegovini načinio je autor objave viškog pretpovijesnog materijala (PROTIĆ 1985, 40), također i potpisnica ovog rada u tabeli – križaljci nakita horizonta lučne fibule s dva gumba u Liburniji i Dalmaciji (GLOGOVIĆ 1989: 81, T.1). Osim Visa, od dalmatinskih otočnih nalazišta, privjesaka tog oblika imamo na lokalitetu Babino Polje na otoku Mljetu (BATOVIĆ 1983: 360, T. 51, 1,2) i Nerežišće / Boršćanova gomila na otoku Braču (MAROVIĆ 1981: 12, Sl. 4, 5).

Kako bismo se poštediti probijanja kroz šumu raznih kronoloških i periodičkih sustava za bronačano doba na našem području, uzimamo korektnu dataciju ovoga privjeska iz povijesno-arheološkog vodiča po Visu iz pera Borisa Čarge, koji ga objavljuje kao *ukras iz brončanog doba, od 1300. do 1000. god. pr. Kr.* (ČARGO 2004: 39).

Lučna fibula s dva gumba koja potječe iz kolekcije Dojmi na Visu nepoznate je preciznije provenijencije (PROTIĆ 1985: 41, Sl. 3 b) i pripada istome horizontu kasnog brončanog – ranog željeznog doba u Liburniji i Dalmaciji kojega sam spomenula (GLOGOVIĆ 1989: 81, T.1), a datacija je, u odnosu na spiralnoočalasti privjesak, nešto malo viša, odnosno sužena je na Ha A 2 / Ha B 1. Popis lučnih fibula s dva gumba na luku iz hrvatskoga obalnog područja, zajedno s fibulama tipa Golinjevo, broji 33 komada (GLOGOVIĆ 2003: 8–21; 10, br. 28: Vis).

Drugu fazu (8. i 7. st. pr. Kr) *dalmatske kulture željeznog doba* (BATOVIĆ 1986: 36–43. 40, Sl.4, 5.6) na Visu zastupa ulomak, polovina spiralnoočalaste fibule iz Kopačine i još jedan ulomak spiralne fibule (PROTIĆ 1985: 38, 39 Sl. 2 b, c). Spiralnoočalaste fibule su nakit jadranske kulturne koinè ranog željeznog doba (BATOVIĆ 1976: 38, 39: Karta 4), izrazito su tipične za liburnski kulturni prostor gdje ih je nađeno najviše. Dalmacija bilježi desetak nalazišta od kojih je najjužniji Ston u dubrovačkom primorju (BATOVIĆ 1976: 38, 39: Karta 4; GLOGOVIĆ 2003: 23–34). Upozoravam na zanimljiv detalj u izradi fibule iz Kopačine, a to je pravokutni prijeklop na vanjskom rubu kojim je spirala bila pridržana na podložnu prečku. Ovo ćemo naći kod svega četiri spiralnoočalaste fibule, od njih stotinjak iz hrvatske priobalne regije.

Nalazi s Visa koji pripadaju željeznom dobu su, navodno iz grobova u blizini gradine Taleška Glavica (Kopačina), koja se nalazi na južnoj strani otoka Visa (KIRIGIN 1986: 19; KIRIGIN et.al. 2006: 14, 19, 50; KIRIGIN 2010: 119). Kroz stariju se arheološku literaturu, još od don Frane Bulića provlači podatak da je lokalitet Kopačina bio mjesto nekropole te da su predmeti koji su s tom oznakom došli u splitski Arheološki muzej nalazi iz grobova (PROTIĆ 1985: 40, Fussnota 4).

Slika 1 – Vis, Kopačina. Dvopetljasta fibula. Bronca. Oko 1/1. (Prema KIRIGIN 1986, Crtež: Darja Grosman).

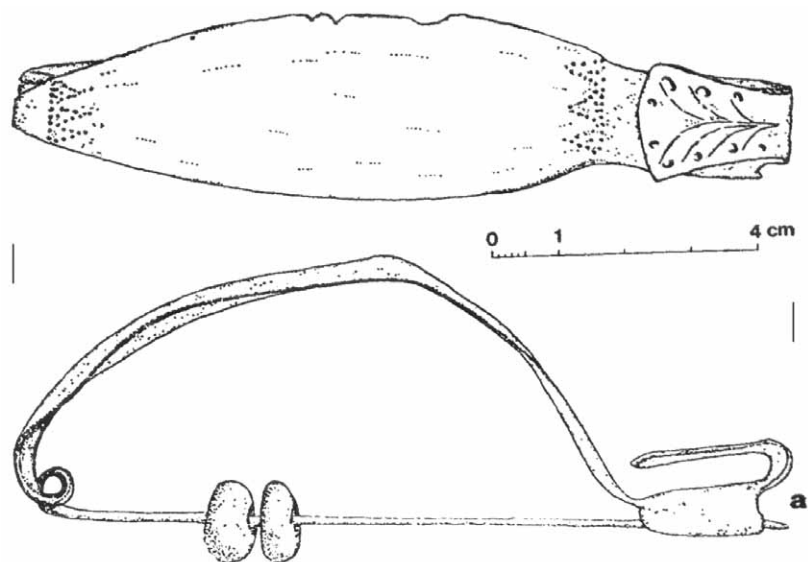
Figure 1 – Vis, Kopačina. Two-looped fibula. Bronze. Ca. 1:1 (after KIRIGIN 1986, drawing by: Darja Grosman)

Iz Kopačine je, osim navedenih fibula, objavljen brončani obruč rombičnoga presjeka, jedno veće diskasto dugme, prom. 46 mm i dva manja kalotasta gumbića, prom. 13 mm (PROTIĆ 1985: 38, 39, Sl. 1, a. Sl. 2, g, f), koji nemaju većeg kulturološkog i kronološkog značenja.

Lučna fibula s dvije petlje iz Kopačine na Visu je prilikom objavljivanja sugestivno rekonstruirana kao da ima trokutastu nožicu (PROTIĆ 1985: 39, Sl. 2 a), što ne mora biti tako. Sudeći po crtežu Darje Grosman (Sl. 1) bez iscrtkanog nadopunjavanja (KIRIGIN 1986: 19) nožica je mogla biti pravokutnog ili kojeg drugog oblika. Luk fibule s dvije petlje ima kvadratni presjek i ona je već unazad četrdeset godina po Gabrovcu tipološki razvrstana u tip 3 *b* s trokutastom nožicom (GABROVEC 1970: 18, 27). Po istoj tipologiji dvopetljasta fibula tip 3 *a* ima pravokutnu nožicu. Bez obzira na finese, fibule s dvije petlje ili dvopetljaste fibule imaju posebno važno mjesto, jer označavaju, da citiramo Gabrovca – kronološku granicu početka halštatske kulture (GABROVEC 1970: 5sq). Domovina im je na teritoriju Balkanskog poluotoka gdje se može zapaziti nekoliko zona veće koncentracije nalaza, od kojih je istočnoalpski predprostor – Slovenija jedina izvanbalkanska zona (VASIĆ 1995: 359sq, Sl. 11). Kod Gabrovca su nabrojani nalazi ove vrste fibula iz delmatskog područja i na popis je uvrštena viška fibula s lokalitetom *Komiža na Visu* (GABROVEC 1970: 18).

Iz zbirke Dojmi s Visa imamo zanimljivu inačicu fibule tipa Baška (PROTIĆ 1985: 41, Sl. 3, a). Jedinstven je dekor jezičaste nožice s motivom grančice ili palmete (Sl. 2). Fibula tipa Baška u ovom slučaju koincidira s povijesnim osnivanjem i uspostavom grčke kolonije Isse na Visu i možemo pomišljati na primjenu grčke dekorativne motivike na nakitu – fibuli originalnog, domaćeg oblika. Dekor koji čini niz iskucanih trokuta na krajevima luka analogan je dekoru fibule istog tipa iz Viče Luke na Braču (MAROVIĆ – NIKOLANCI 1969: 27, Sl. 14, 3), koja nažalost ima odlomljen listasti nastavak nožice (Sl. 3).

Katalog velikog korpusa fibula tipa Baška s našeg područja (BATOVIĆ 1976: 52, 53, Karta 9) nije još nikad načinjen. Moguće bi se tada moglo govoriti o lokalnim specifičnostima ili učestalosti pojedinih ukrasnih motiva po provincijama ili manjim kulturnim zonama, što se zasad samo

Slika 2 – Vis, iz zbirke Dojmi. Fibula tipa Baška. Bronca. 1/1 (Prema PROTIĆ 1985).

Figure 2 – Vis, Dojmi collection. Fibula of the Baška type. Bronze. 1:1 (after PROTIĆ 1985)

naslućuje (Cf. GLOGOVIĆ 1989: 31sq, T. 26, 4–6, T. 27, 3,4, T. 28, 5,7,8, T. 29, 1–4, T. 30, 1–8, T. 31, 2–5, T. 33, 1). Primjer tome su upravo dvije fibule s otoka srednje, odnosno južne Dalmacije. Fibula tipa Baška s Visa i fibula iz Viče Luke na Braču nose isti dekorativni motiv na luku, a obje su fibule, osim toga, približno iste veličine, Vis = 122 mm, Brač / Viča Luka = 139 mm.

Na koncu smo došli do nalaza iz Kopačine na Visu, kojemu ću posvetiti nešto više pažnje, a to je ulomak diska s laticastim protuberancama (Sl. 4). Citiram, na početku, Protićevu deskripciju predmeta: *Fragment brončane pojasne kopče glasinačkog tipa s vijencem latica u kojima su urezani koncentrični krugovi (Dijam. 3,6 cm)*, u diskusiji, zatim piše: *Pojasna kopča ovakvog oblika karakteristična je među glasinačkim materijalom, gdje se nalazi u nekoliko varijanata. Našoj je najsljednija ona iz tumula III, gr. 9 u Ilijaku, gdje je datirana u fazu IV b, tj. na kraj 8. odnosno na početak 7. st. p.n.e. Međutim, primjerci nalik našima nađeni su u Albaniji i u Grčkoj gdje se slično datiraju.*

Ova posljednja Protićeva konstatacija je nastala pri pogledu na kartu rasprostiranja *unutarnjebalkanskih tipova* koju je načinio Klaus Kilian 1975. g u studiji o priboru za nošnju željezno doba između Egeje i Jadrana, koju Protić citira. Centralnobalkanski tipovi na Kilijanovoj karti su: Diskaste fibule – *Scheibenfibeln*; Mačevi tipa Glasinac – Mati; Dijelovi pojasa *Gürtelteile*; Dvoptljuste fibule, tip *I b* po Gabrovcu (KILIAN 1975: T. 82).

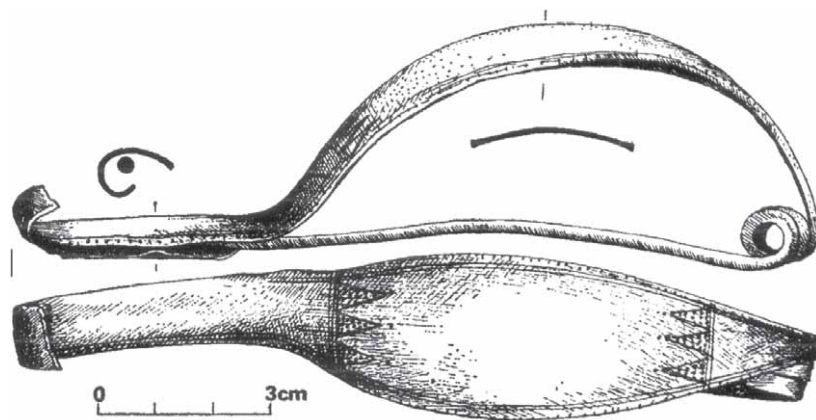
Kilianove diskaste fibule imaju lagano konveksno izbočenu punu sredinu diska i osam okruglih protuberanci, odnosno latica koje su dekorirane, jednako kao i sredina diska, s nekoliko koncentričnih kružnica. Nalazišta diskastih fibula koje je Kilian stavio na kartu jesu: Mati u Albaniji, Fere u Tesaliji, Potideja na Halkidici i Donja Dolina u Slavonskoj Posavini. Veći promjer, oko 90 mm imaju fibule iz Donje Doline i Potideje, a malo su manje fibule iz Matija kojima je promjer oko 60–70 mm (Albanien 1988: 223, br. 82; PRENDI 2008: 179, T. 5, 13).

U Donjoj Dolini je ova fibula nađena u ženskom grobu (TRUHELKA 1904: 133, T. 77, 19). Pločaste fibule s osam latica iz doline Mati, a nađeno je nekoliko dasetaka primjeraka, pripadaju

također ženskim pokopima (Albanien 1988: 233). Zanimljivo, ali ova vrsta latiĉastih diskova – fibula na samom je Glasincu izostala.

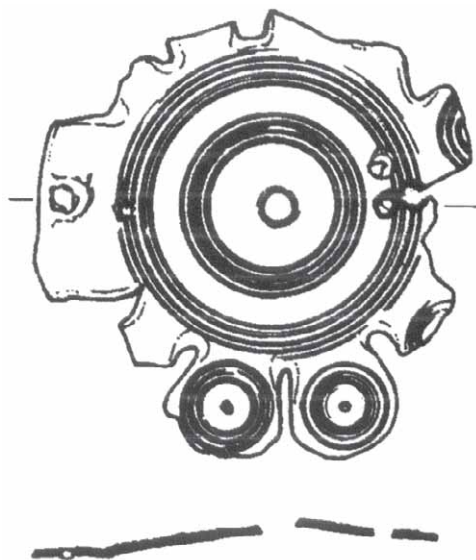
Tipologiju glasinaĉkih pojasnih kopĉi (Gürtelschliesse) je nedavno naĉinila Barbara Tessman (2004: 139–183). One su podijeljene u sedam tipova. Šesti su tip kopĉe s latiĉastim protuberancama po rubu, oblik koji se generalno poklapa s kopĉama na citiranoj Kilijanovoj karti, samo što ovdje to nisu zatvaraĉi ili kopĉe, već dijelovi pojasa (KILIAN 1975: T. 82).

Na sredini diska latiĉastih pojasnih kopĉi, kako pokazuje obrada Barbare Tessman, moŹe biti više ili manje istaknuto kalotasto izboĉenje, moŹe biti uglavljeno dugme na sredini (Varijanta 1), a

Slika 3. Braĉ, Viĉa Luka, grob IV. Fibula tipa Baška. Bronca. 1/1 (Prema MAROVIĆ 1969).

Figure 3. Braĉ, Viĉa Luka, grave IV. Fibula of the Baška type. Bronze. 1:1 (after MAROVIĆ 1969).

Slika 4. Vis, Kopaĉina. Bronca. 1/1 (Prema KIRIGIN 1986, CrteŹ: Darja Grosman).

Figure 4. Vis, Kopaĉina. Bronze. 1:1 (after KIRIGIN 1986, drawing by: Darja Grosman)

najviše ih ima ažurirani ukras raznih geometrijskih, ponajviše križnih motiva na sredini diska (Varijante od 2 do 4).

Opći uvid u fond ove vrste pribora za odjeću pokazuje, međutim, da se komad diska iz Visa ne bi mogao bez rezerve pripisati niti jednom od Tessmaničinih vrsta ili tipova laticastih kopči za pojas. Viški fragment je gotovo sasvim plošan, latice su, za razliku laticastih izdanaka na kopčama, bile gušće zbijene. Na okruglim laticama se striktno ponavlja dekoracija koju imamo na sredini diska, tako da je na prvi pogled fragment sličniji diskastim fibulama s laticama (KILIAN 1975: T. 82; 1976: 167, T. 1, 13). No laticasti disk iz Visa značajno je manji – promjera svega 36 mm, prema tome ne pripada ovoj vrsti fibula. Na crtežu iz Ljubljanskog kataloga više izložbe vidimo da je taj predmet, ne jedanput, doživio prenamjenu (Sl.4). Ima nekoliko rupica po disku i jednu rupicu na pravokutnoj pločici sa strane. Kako se slabo ili nikako ne uklapa u tipologiju laticastih pojasnih kopči, bila bih sklona odrediti ulomak kao jedan dio pločaste glasinačke fibule (Cf. VASIĆ 1999: 42–44, T. 23, 252–258, 263). U tom je svjetlu zanimljiv ulomak – dio glasinačke fibule iz Ražana (Kosijerić, zapadna Srbija), koji je gotovo potpuno identičan pločici s Visa (VASIĆ 1999: 42, br. 249, T.23, 249).

Nakiti i odjevni pribor s laticastim dekorom izraz je glasinačkog stila *par excellence*, osmišljen je i izrađivan na domaćem terenu, u okviru glasinačke kulture, točnije rečeno kulture Glasinac – Mati. Ove su pojasne kopče (tip 6 kod Tessman) oblik faze Glasinac IV – b, a njihova upotreba se gubi u fazi IV – c 2. One traju, shodno Čovićevoj kronologiji, od oko 725. g. pr. n. e. do oko 625. g. pr. n. e., kada započinje faza IV – c 2. Ta glasinačka faza završava oko sredine 6. st. pr. n. e (ČOVIĆ 1987: 596, 602, 613, 621, Sl. 35, 7). Po prilici jednako je pojasne kopče datirala i Barbara Tessman na temelju grobnih nalaza na Glasincu (TESSMAN 2004: 151–153). Vremenski paralelno u upotrebi su i kolutaste (pločaste) fibule kako ih naziva Borivoj Čović, dok su to po Vasićevoj determinaciji *glasinačke pločaste fibule* (VASIĆ 1999: 43 sq), dakle, u nazivu im je određena kulturna pripadnost.

Kvaliteta izrade metala je bila očito na visokoj razini, pa se razlomljeni i fragmentirani nakit, sudeći po pločici iz Visa, prepravljao i doradivao. U prilog tome govori nalaz polovine male okrugle pločice s karakterističnim ukrasom koncentričnih kružnica, koja je nađena na lokalitetu Skradnik pokraj Ogulina u sklopu japodske nekropole s ravnim grobovima. Kako pločica ima po rubu ostatke izdanaka – protuberanci, Balen-Letunić je ocijenila da je riječ o fragmentiranom glasinačkom nakitu, tj. kolutastoj fibuli (BALEN-LETUNIĆ 2000: 30, T. 9.7). Uostalom, obje *zapadnobalkanske laticaste pojasne kopče* iz Olimpije (kod Tessman tip 6) koje je Kilijan često citirao, su popravljane. Jedna od njih je, kako vidimo na fotografijama, dobila novi uređaj za zakopčavanje (KILIAN 1975: T. 3, 3, 5; 1976: 171, Sl. 1).

Ulomak glasinačkoga nakita s Visa prošao je dosad nekako nezapaženo, nije registriran kod Barbare Tessman kao pojasna kopča, iako je važna evidencija kontakata isturenog jadranskog otoka Visa s balkanskom unutrašnjošću. Da je u slučaju laticastoga nakita riječ o unutarne-balkanskim (KILIAN 1975: T. 82), odnosno bosanskohercegovačkim (KILIAN 1976: T. 3) broncama, nema se što dodati niti oduzeti. Laticaste su pojasne kopče i fibule nađene na nekoliko hercegovačkih lokaliteta, a na samoj ih dalmatinskoj obali nema, pa se nameće zaključak o direktnoj vezi Visa s kulturnim krugom Glasinac – Mati, s obzirom na to da se i na dalmatinskom području jednako ocjenjuju (ČOVIĆ 1987: 453; MARIJAN 2001: 56, 57).

Lučna dvopetljasta fibula svjedoči o nešto ranijim izravnim kontaktima na relaciji Vis – centralni Balkan. Viški je nalaz dvopetljaste fibule zahvaljujući, vjerojatno, Gabrovčevoj objavi, naznačen na kartama rasprostranjenosti ovog tipa, koje se koriste u raspravama o distribuciji unutarne-balkanskih oblika na okolnim područjima tijekom 8. do 6. st. pr. Kr., a u Grčkoj posebno (TERŽAN

1994: 450 sq, Sl. 86; BOUZEK 1997: 116, Sl. 126). Mali latičasti disk s Visa, svejedno bio on ulomak fibule ili pojasne kopče nije bio te sreće, pa bi ga valjalo konačno uzeti u obzir kad se raspravlja o domašajima kulture Glasinac – Mati u doba kada je ona bila na vrhuncu.

LITERATURA

- ALBANIEN 1988 – *Albanien. Schätze aus der Land der Skipetaren.* (Katalog izložbe). Mainz, 1988.
- BALEN-LETUNIĆ, D. 2000 – Japodske nekropole s ogulinskog područja. Zusammenfassung: Japodische Gräberfelder aus dem Gebiet von Ogulin. *VAMZ*, 3. s., 22–23/1999–2000: 23–60.
- BOUZEK, J. 1997 – Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age. *Studies in Mediterranean Archaeology* (Jonsered), 122, 1997.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1983 – Srednje brončano doba u Lici i Bosni, U: *PJZ* 4, 242–271.
- ČARGO, B. 2004 – *Issa – povijesno arheološki vodič.* Split – Vis, 2004.
- ČOVIĆ, B.
- 1970 – Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata. Summary: Some leading archaeological types of Late Bronze Age on the territory of Dalmatia, *GodCBI*, 8 (Knj. 6), 1970: 67–98.
  - 1983. Glasinačka kulturna grupa. *PJZ*, 4, 1983: 413–443.
  - 1987A. Srednjodalmatinska grupa. *PJZ*, 5, 1987: 442–481.
  - 1987 B. Glasinačka kulturna grup. *PJZ*, 5, 1987: 575–644.
- BATOVIĆ, Š.
- 1960. Iz ranog željeznog doba Liburnije. *Diadora* 1/1960: 37–81.
  - 1976. Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro. *Jadranska obala u protohistoriji.* Zagreb, 1976: 11–95.
  - 1986. Dalmatska kultura željeznog doba. *RadFilZad*, 25 (12)/1986: 15–75.
  - 1983. Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju. *PJZ*, 4, 1983: 271–374.
- GABROVEC, S. 1970 – Dvozankaste lučne fibule. Zusammenfassung: Die zweischleifige Bogenfibeln. *GodCBI*, 8 (Knj. 6), 1970: 5–67.
- GLOGOVIĆ, D. 1989 – Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu, Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. *Studies in the Iron Age of the N Adriatic, Hrvatsko primorje and Kvarner Islands. Monografije*, 1, JAZU (Zagreb) 1989.
- GLOGOVIĆ, D. 2003 – Fibeln im kroatischen Küstengebiet. *PBF*, Abt. 14, Bd. 13, 2003.
- KILIAN, K. 1975 – Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Ägäis und Adria. *PZ*, 50/1975: 12–140.
- KILIAN, K. 1976 – Bosnisch-Herzegowinischen Bronzen der Eisenzeit II aus Griechenland, *GodCBI*, 11, 1976 (Zbornik Alojz Benac): 163–173.
- KIRIGIN, B. 1986 – *ΙΣΣΑ. Otok Vis v helenizmu.* (Kat. izl.) Ljubljana, 1986.
- KIRIGIN, B. 2010 – Isa. U : *Antički Grci na tlu Hrvatske.* Katalog izložbe. Zagreb, 2010: 119–125.
- KIRIGIN, B. et al. 2006 – The Archaeological Heritage of Vis, Biševo, Svetac, Palagruža and Šolta. (Eds. Vincent GAFFNEY and Branko KIRIGIN). The Adriatic Islands Project, Vol. 3. *BAR International Series* 1492, 2006.
- MAROVIĆ, I. 1981 – Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji. Resumé: Contributions à la connaissance de l'âge du bronze en Dalmatie. *VAHD*, 75/1981: 7–61.

- MAROVIĆ, I. 1999 – Jama u Podumcima – Jama in Podumci. *VAHD* 90–91/1999: 9–30.
- MAROVIĆ, I. – M. NIKOLANCI 1969 – Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908.g. Resumé: Quatre tombes provenant de la nécropole de Viča Luka (île de Brač), découvertes en 1908. *VAHD*, 70–71/1969: 5–55.
- PRENDI, F. 2008 – Un aperçu sur la civilisation de la première période du fer en Albanie (*Iliria 3*, Tirana, 1974: 103–139). U : Frano Prendi, *Archaeological Studies*. Prishtina, 2008: 168–195.
- PROTIĆ, G. 1985 – Prahistorijski nalazi s otoka Visa. Summary: Prehistoric Finds from the Island of Vis. *VAHD*, 78/1985: 37–44.
- TERŽAN, B. 1994 – s. v. Fibel und Fibeltracht. *RGA*, 8, 1994: 444–456.
- TESSMAN, B. 2004 – Grabhügel 30 aus Rusanovići. Untersuchungen zu Kontakte zwischen der Glasinac-Hochebene und dem westlichen japodischen Raum (Lika-Hochebene). *GodCBI*, (Knj. 33) 31, 2004, 139–183.
- TRUHELKA, Č. 1904 – Die vorgeschichtliche Phafilbau im Savebette bei Donja Dolina, WMBH, 9/1904: 3–154.
- VASIĆ, R. 1995 – Gütertausch und Fernbeziehungen im früheisenzeitlichen Serbien. U: Handel Tausch und Verker im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa (Ed. Bernhard HÄNSEL). *Südosteuropa-Schriften* (München – Berlin), Bd.17, PAS, Bd. 11, 1995: 349–362.
- VASIĆ, R. 1999 – Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien). *PBF*, Abt.14, Bd. 12, 1999.

SUMMARY

SEVERAL PREHISTORIC METAL OBJECTS FROM VIS

A bronze spiral spectacle pendant with eightfold cylindrical thread between the spirals (158 mm long) was found on Vis. The exact place it was found – is either unknown (PROTIĆ 1985: 38, 40, Fig. 1b) or it comes from Komiža (KIRIGIN 1986: 19). This type of jewellery appears in several variants (cf. MAROVIĆ 1970: 14 sq, Fig. 5, 4; Fig.6, 1, 2, 4, 5: Solin; MAROVIĆ 1999: 28, 35, Sl. 6, a-e: Jama in Podumci). Šime Batović has classified them into several types; the specimen from Vis belongs to a type with descriptive name: is spiral spectacle pendant with tube-shaped centre (BATOVIĆ 1960: 42, 58, 61–64, Map 2. 4).

A bow fibula with two knobs from the Dojmi collection from Vis has no precise provenance (PROTIĆ 1985: 41, Fig. 3 b) and belongs to the horizon of bow fibulae with two knobs in Liburnia and Dalmatia (GLOGOVIĆ 1989: 81, Pl. 1). It is dated somewhat earlier in comparison with the spiral spectacle pendant with tube-shaped spiral in the centre: Ha A 2 / Ha B 1.

The second phase (8th and 7th c. BC) of the Dalmatian Iron Age culture (BATOVIĆ 1986: 36–43. 40, Fig. 4, 5.6) is represented by a fragment and fraction of a spiral spectacle fibula from Kopačina, and another fragment of spiral fibula (PROTIĆ 1985: 38, 39 Fig, 2 b, c). Spiral spectacle fibulae are characteristic jewellery of the Adriatic cultural koinè of the early Iron Age (BATOVIĆ 1976: 38, 39 : Map 4). They are typical of the Liburnian cultural area where they were found in largest numbers.

The bow fibula with two loops from Kopačina on Vis was tentatively reconstructed when published as having a triangular foot (PROTIĆ 1985, 39, Fig. 2 a), which is not necessary. Judging by Darja Grosman's drawing (Fig. 1), without any emendation (KIRIGIN 1986: 19), the foot could

have been quadrangular or any other form. The arch of the double-looped fibula is quadrangular in cross section and it was classified forty years ago by Gabrovec as type 3 b with triangular foot (GABROVEC 1970: 18, 27). Double-looped fibulae are of special importance because they determine the chronological limit of the beginning of the Halstatt culture (GABROVEC 1970: 5 sq).

An interesting variant of the Baška type fibula was found in the Dojmi collection from Vis (PROTIĆ 1985: 41, Fig. 3, a). The decoration of its tongue-shaped foot in the form of a branch or palmette unique (Fig. 2). The Baška type fibula, in this case, coincides with the historical foundation of the Greek colony of Issa on Vis and reminds one of an application of Greek decorative motives on the jewellery, the fibulae of local origin. The decoration in the form of a line of embossed triangles on the arch's ends is analogous to the decoration on the fibula of the same type from Viča Luka on Brač with an unfortunately broken off leaf-shaped foot extension (Fig. 3).

A fragment of a disk with petal-shaped protuberances was found in Kopačina on Vis (Fig. 4).

Barbara Tessman (2004: 139–183) has recently published a typology of the Glasinac circular belt buckles (*Gürtelschliesse*). They are classified into seven types. The sixth type are the buckles with petal-shaped protuberances on the edge, a type that generally coincides with the type on the map of Klaus Kilian, only he is discussing parts of belt and not fasteners or buckles (KILIAN 1975: Pl. 82). A general review of the corpus of this kind of accessories suggests, on the other hand, that the Vis specimen cannot unconditionally be affiliated to any of Tessman's categories or types of petal-shaped belt buckles. The Vis specimen is almost completely flat, and its petals were densely distributed, as opposed to the petal-shaped protuberances on buckles. The decoration from the centre of the disk is strictly repeated on round petals, which at first sight makes the fragment more similar to discoid fibulae with petals (KILIAN 1975: Pl. 82; 1976: 167, Pl. 1, 13). But the petal-shaped disk from Vis is significantly smaller, only 36 cm in diameter, and thus does not belong to this type of jewellery. On a drawing published in the catalogue of the Vis exhibition held in Ljubljana we can see that the object's function was many times changed (Fig. 4). It has several punctures on the disk and a single puncture on the side of the quadrangular plate. Since it does not fit easily in the typology of petal-shaped belt buckles, we are inclined to recognize in this fragment a section of flat Glasinac fibula (cf. VASIĆ 1999: 42–44, T. 23, 252–258, 263).

Jewellery and wear with decorative petal-shaped protuberances are expressions of the Glasinac style. They were designed and produced locally, in the area of the Glasinac culture, more precisely, Glasinac – Mati culture. The belt buckles (Tessman's type 6) are a form belonging to the Glasinac IV – b phase, and they do not appear after the IV – c 2 phase. According to Čović's chronology they were produced from ca. 725 to c. 625 BC, when the IV – c 2 phase commenced. This phase terminates in the mid-6th c. (ČOVIĆ 1987: 596, 602, 613, 621, Fig. 35, 7). Barbara Tessman has in general similarly dated the belt buckles on the basis of the Glasinac grave finds (TESSMAN 2004: 151–153). Annular (plate) fibulae, thus called by Borivoj Čović, were contemporaneously in use. According to Vasić these are the Glasinac plate fibulae (VASIĆ 1999: 43sq), that is, a definitive cultural affiliation is added to their name.

The quality of the metal production was obviously high, so that broken and fragmented jewellery, judging by the Vis plate, was repaired and improved. A half of a small circular plate with a characteristic ornament in the form of concentric circles, found on the Skradnik site near Ogulin in a Japodian necropolis with flat graves, is an additional proof to this (BALEN-LETUNIĆ 2000: 30, Pl. 9.7). In any case, both western Balkan petal-shaped belt buckles from Olympia – Tessman's type 6, often cited by Kilian, were repaired. One of them, as seen on the photographs, received a new fastening device (KILIAN 1975: Pl. 3, 3, 5; 1976: 171, Fig. 1).

Petal-shaped belt buckles and fibulae were found in several sites in Herzegovina, but there are none on the Dalmatian coast. This suggests conclusion that Vis had a direct connection with the Glasinac – Mati cultural circle, since those found in the territory of Dalmatia are characterized similarly (ČOVIĆ 1987: 453; MARIJAN 2001: 56, 57).

The double-looped bow fibula testifies to somewhat earlier direct contacts between Vis and the central Balkan area. The Vis specimen of the double-looped fibula is displayed on distribution maps accompanying the discussions on the distribution of inner Balkan types on surrounding areas in the period from the 8th to the 6th c. BC, especially in Greece (TERŽAN 1994: 450sq, Fig. 86; BOUZEK 1997: 116, Fig. 126). The small petal-shaped pendant from Vis, no matter whether it is a fragment of a fibula or belt buckle, was not so lucky, but it should be taken into account when discussing the reaches of the Glasinac – Mati culture during the period of its summit.

Rukopis primljen: 8. II. 2011.
Rukopis prihvaćen: 22. II. 2011.